

Марина ВОЛОШИНОВА

**МОВНИЙ СВІТ ДІАЛЕКТНОСІЇВ ГОВІРКИ
с. ГОНЧАРІВКА СВАТІВСЬКОГО РАЙОНУ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

У статті на фактичному матеріалі представлено обрядову лексику східнослобожанської говірки одного населеного пункту. Під час дослідження проаналізовано лексичні одиниці реалемного й темпорального планів, встановлено міжговіркові відповідники з лексикою поліського діалекту.

Ключові слова: лексика, говірка, традиція, ареал, східнослобожанські говірки.

Посилений інтерес до глибокого й комплексного вивчення лексики народних говорів зумовлений низкою причин, серед яких зацікавленість науковців матеріальною та духовною культурою свого народу, історією розвитку рідної мови.

На важливості збирання, систематизації й опису лексики новостворених діалектних систем неодноразово наголошували українські мовознавці. Дослідження лексичного складу територіальних діалектів, зокрема й українських східнослобожанських говірок, становить неабиякий інтерес, оскільки цю територію заселяли впродовж багатьох століть вихідці з різних регіонів України (Чернігівщини, Полтавщини, Харківщини, Поділля) та Росії, що, безперечно, відбилося на місцевих говорах.

Отже, усебічне вивчення лексики новожитніх ареалів і сьогодні залишається вкрай **актуальним** завданням сучасної лінгвістичної науки. Як зазначав дослідник Б. Шарпило, „без детального вивчення цих говірок немає змоги скласти повне уявлення про систему південно-східного наріччя української мови та про історичне співвідношення говірок

середньонадніпрянських і говорів новозаселених у XVII – XVIII століттях територій Слобожанщини та Південного Степу”¹.

Мета розвідки – здійснити опис східнослобожанської лексики на прикладі говірки села Гончарівка² Сватівського району Луганської області. **Об’єктом** дослідження обрано предметно-побутову (назви обрядової їжі) та частково темпоральну лексику. Одним із **завдань** роботи є встановлення міждіалектних зв’язків лексики східнослобожанської говірки з говірками поліського діалектного континууму.

Незважаючи на те, що за радянських часів українські народні звичаї зазнавали деструктивного розвитку³, а на сучасному етапі їх модернізують, адаптуючи до реалій сьогодення, у мовленні інформантів – носіїв місцевих говірок здебільшого спостережено сталість мовного матеріалу, пов’язаного з ритуально-обрядовим компонентом, а саме: у номінації реалій календарно-обрядового циклу та родинних свят.

На території Східної Слобожанщини, як і по всій Україні, збереглися давні традиції приготування обрядової їжі до свят сімейно-побутового характеру, зокрема весілля. За спостереженнями дослідниці весільної лексики східнослобожанських говірок І. Магрицької, для лексики, що відтворює аксесуарно-обстановочний шар весільної драми, загалом характерна декоративна ідеалізація – піднесеність над повсякденною дійсністю в уявлюваний світ кращого⁴. У селі Гончарівка, крім традиційної весільної випічки (*короваю, шишок*), прийнято випікають такий особливий вид обрядового хліба, як *куліч*: *а ш'ч'е на с'вад'бу ў нас не^uчут' ку^л'іч' // ну в'ін напо^oдоб'їеⁱ кара^oвайа / і укра^oшайут' йо^oго у^t'атками / 'робл'ат' у^t'атка*

¹ Шарпило Б. А. Українські говірки Луганщини в їх відношенні до діалектної системи південно-східного наріччя української мови / Б. А. Шарпило // Вибрані праці ; упоряд. : І. Я. Глуховцева, В. В. Леснова, І. О. Ніколаєнко ; за заг. ред. проф. Глуховцевої К. Д. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – С. 40.

² Село Гончарівка розташоване за 7 км на північ від райцентру (м. Сватове), у північно-західному ареалі східнослобожанських говірок.

³ Борисенко В. К. „Невмілого колядника зачиняли в хаті” / В. К. Борисенко // Урядовий кур’єр. – 2011. – № 2. – С. 6.

⁴ Магрицька І. В. Етнолінгвістичне прочитання назв весільного дерева (на матеріалі українських східнослобожанських говірок) / І. В. Магрицька // Вісн. Житомир. пед. ун-ту. – 1999. – № 4. – С. 64.

*та'к'і / ви'і'кайт' /палоч'ки спо'ч'атку /укра'шайут' т'і'палоч'ки /палоч'ка
/бант'іком пе'ре'у'йазана / і на'верх /палоч'ки над'і'вайец'а у'т'атко /
у'кра'шайут' ку'л'іч' /кажут' //*

Назва *куліч* постала в східнословобожанських говірках, імовірно, під впливом суміжних російських, словотвірний варіант лексеми зафіксовано словником російських народних говорів: *ку'личка* – ‘ватрушка’; ‘свадебный пирог’; ‘крендель из пресного теста’⁵. Як бачимо, одне з наведених значень також свідчить про вплив російської традиції святкування весілля. Лексема *куліч* у говірках східнословобожанського ареалу є полісемантичною, оскільки її вживають на позначення обрядового хліба, що випікають напередодні Воскресіння Христового – *ку'л'іч' /ку'лич'* (Бут, Білов, Дмитр, Донц, Колом, Лим, Марк, Микол, Тар, Червпоп).

Здавна особливого значення слов'яни надавали й ритуалу поховання. На зауваження В. Конобродської, серед явищ традиційної народної культури поховальний обряд становить чи не найбільшу цінність для дослідника завдяки збереженню багатьох старовинних рис, що зумовлено його консервативністю⁶. Звичай поминати покійного одразу після похорону, на дев'ятий, сороковий дні та через рік⁷, залишається одним з першорядних елементів „поховально-поминального комплексу”⁸ українців.

Назви обов'язкових поминок, які справляють по покійному, у говірці села Гончарівка представлено маніфестантами *'дев'ят' дн'іў, /сорок дн'іў, соро'ковини, год* (поліс. *годо'вий об'ід, годо'віни, соро'кавіни*⁹). Склад поминального столу однаковий, окрім поминок на дев'ятий день, коли не прийнято влаштовувати традиційний поминальний обід: *на /дев'ятиї' ден' с'толу не'має / у' нас не'чут' /т'іки пи'рош'ки і роз'нос'ат' по дво'рам / /іл'і*

⁵ Словарь русских народных говоров / гл. ред. Ф. П. Филин. – М. – Л. : Наука, 1965 – 2007. – Вып. 16. – С. 69.

⁶ Конобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряди / В. Конобродська. – Житомир : Полісся, 2007. – С. 24.

⁷ Українська минувшина : ілюстр. етногр. довід. / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. – К. : Либідь, 1993. – С. 180.

⁸ Конобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряди / В. Конобродська. – Житомир : Полісся, 2007. – С. 24.

⁹ Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – С. 56, 200.

вибороч'но кан'ф'ети і п'іч'ен':а / а на сорок ден' у'же го'туйут' так йак і на похорон / і на год так йак і на похорон і на сорок дн'іу //

Так само, як і на Поліссі, у Східній Слобожанщині прийнято поминати померлого не лише з нагоди річниці, але й у поминальні дні осінньо-зимового та весняно-літнього циклів. У селі Гончарівка в такі дні відвідують й поминають покійного на могилі: *пома'найут' м'ас'ними в'иробами / кан'ф'етами / п'іч'ен':а бе'рут' / ви'но / хо'т'а о'но не до'уж'но бут' / но бе'рут' вс'о ра'у'но / а називайут' ц'і по'минки ро'д'іт'ел'с'кі дн'і / ро'д'іт'ел'с'кі су'боти //* За свідченням розвідок В. Конобродської, у поліських говірках останнє словосполучення на позначення назв поминок представлено локально: *ро'д'іт'ел'с'ка су'бота*¹⁰.

Особливе місце під час поховального дійства завжди посідав хліб, який „мав обрядове значення на похороні”¹¹. На Поліссі поширеним видом поховально-обрядового хліба є звичайний повсякденний хліб із житнього або звичайного борошна грубого помелу (поліс. *хл'іб, хл'єб, хл'єбе'н'а*), який обов'язково випікають для поминальної трапези¹². Звичаю випікати в день смерті особливий хліб у селі Гончарівка нині не існує, інформанти пояснюють це браком часу, хоча хліб залишився обов'язковим атрибутом похорону: *н'іколи не'к'ти /// д'уже ба'гато справ / ко'лис' до'держувалис' / вип'ікали / ш'іч'ас ку'пуємо го'товий / а бу'ва коли пома'найут' у ден' с'мерт'і / то інод'і п'ірош'ки не'чут' і хл'іп го'товий да'йут' //* Як бачимо, в обстеженому селі звичай зазнав часткової трансформації.

Обов'язковою стравою поминального меню в селі Гончарівка є *канун/канон*, до складу якого входить відварений рис, залитий солодкою водою: *канун з рису с'таул'ат'*. Канун В. Конобродська відносить до однієї з

¹⁰ Конобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряди / В. Конобродська. – Житомир : Полісся, 2007. – С. 249.

¹¹ Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Вид-во „Довіра”, 2006. – С. 618.

¹² Конобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряди / В. Конобродська. – Житомир : Полісся, 2007. – С. 11.

найпоширеніших назв обрядової страви поминального столу поліщуків¹³ (поліс. *ка'нун, ка'нон, ка'нуна* 'обрядовое поминальное кушанье, состоящее из кусочков хлеба, покрошенных в сладкую воду'¹⁴). Номен має давнє походження, оскільки його містять історичні джерела, наприклад, етнографічна розвідка В. Іванова: *Сначала поминают „кануномъ”, который берут ложкой три раза*¹⁵.

Л. Артюх зазначає, що одним з обов'язкових інгредієнтів аналізованої поминальної страви на Лівобережжі були крупи (пшениця, ячмінь), які варили до готовності, охолоджували, поливали медовою ситою або слабким цукровим сиропом. На півночі ж подекуди замість крупів брали печений білий хліб, булки, бублики, печиво, кришили у миску й поливали ситою або солодкою водою¹⁶. Як бачимо, і на Поліссі, і на Слобожанщині способи приготування основної поминальної страви залишилися незмінними з давніх часів.

Напередодні Різдва в селі Гончарівка прийнято варити *кутю* (літ. 'обрядова каша з ячмінних або пшеничних зерен, уживана з солодкою підливою напередодні Різдва або Водохреща'¹⁷; поліс. *куць'ця* 'сладкая каша из ячменных круп; варится перед Рождеством и Новым годом'; *ку'ця* 'каша из ячменных круп; обрядовое блюдо на Рождество'¹⁸), яку вважають однією з найбільш давніх слов'янських страв¹⁹: *ў нас 'н'ескол'ко 'в'ідоў ку'т'іў го'тоўл'ат' / на р'із'во ба'гату / си'ч'ас же" хто йак го'тове / от'вар'уйе рис / а не рис так спец'і'ал'на гор'ноўка йе / с гор'ноўки 'робе / добаўл'а ту'ди мед / добаўл'а ту'ди род'зинки / о'р'іх* /// Номен *гор'ноўка* на позначення пшениці твердих сортів властивий і центральнослобожанським говіркам, де він

¹³ Там само. С. 220.

¹⁴ Вешторт Г. Ф. Названия пищи в говорах Полесья / Г. Ф. Вешторт // Лексика Полесья. – М. : Наука, 1968. – С. 379.

¹⁵ Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / сост. В. И. Иванов. – Харьков, 1898. – Т. 1. – С. 236.

¹⁶ Українська минушина : ілюстр. етногр. довід. – 2-е вид. / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. – К. : Либідь, 1994. – С. 105.

¹⁷ Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. І. К. Білодід та ін. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. 4 : І – М. – С. 419.

¹⁸ Вешторт Г. Ф. Названия пищи в говорах Полесья / Г. Ф. Вешторт // Лексика Полесья. – М. : Наука, 1968. – С. 387.

¹⁹ Артюх Л. Ф. Українська народна кулінарія : істор.-етнограф. дослідження / Л. Ф. Артюх. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 105.

представлений фонетичними варіантами: *ар'ноўка*, *гар'ноўка*, *ар'ніўка*, *гар'ніўка* (ці назви походять, очевидно, від турецького *arnavut* „албанський” [ЕСУМ 1982 – 1989, с. 86])²⁰.

Попередні дослідження автора статті свідчать, що в межах східнослобожанських говірок для репрезентанта *кутя* зафіксовано розширення семантичної структури, оскільки його вживають також на позначення поминальної страви: *кут'а* ‘обрядова страва, яку споживають на початку поминального обіду’ (Біллуц, Білов, Вар, Велик, Дмитр, Зак, Калм, Крем, Литв, Марк, Микол, Міл, Осин, Павл, Піщ, Плуг, Прос, Смол, Старб, СтЛ, Червпоп)²¹. Подібне явище характерне і для літературної мови, і для говірок поліського наріччя: пор.: літ. ‘те саме, що *коливо*’²²; *коливо* ‘поминальна кутя чи каша з пшениці, рису та ін. із солодкою підливою’²³; поліс. ‘назва поминальної трапези’ *ку'т'а*, *ку'т':а*, *ку'ц'а*²⁴.

Отже, як свідчать дослідження лексики окремої східнослобожанської говірки обрядовість залишається важливим компонентом духовної й матеріальної культури слобожан. Обрядова лексика с. Гончарівка Сватівського району Луганської області має релевантні ознаки слобожанського говору й залишається незмінною. В аналізованій групі лексики виявлено номени, фонетичні варіанти яких із тотожною семантикою побутують у говірках старожитнього поліського діалекту, що підтверджено лексикографічними джерелами й даними системних описів.

Список скорочень населених пунктів (Луганська область)

Біллуц – смт Білолуцьк, Новопсковський р-н; Білов – смт Біловодськ; Бут – с. Бутове, Старобільський р-н; Вар – с. Варварівка, Кременський р-н; Велик – с. Великоцьк, Міловський р-н; Дмитр – с. Дмитрівка, Новоайдарський р-н;

²⁰ Цит. за Сердега Р. Л. Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини : монографія / Р. Л. Сердега. – Х. : Монограф, 2012. – С. 46.

²¹ Волошинова М. О. Номінація обрядової та святкової їжі в мовленні слобожан / М. О. Волошинова // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2012. – № 3(27). – Ч. I. – С. 57.

²² Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. І. К. Білодід та ін. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. 4 : I – М. – С. 419.

²³ Там само. С. 221.

²⁴ Конобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряди / В. Конобродська. – Житомир : Полісся, 2007. – С. 220.

Донц – с. Донцівка, Новопокровський р-н; Зак – с. Закотне, Новопокровський р-н; Калм – с. Калмиківка, Міловський р-н; Колом – с. Коломийчиха, Сватівський р-н; Крем – м. Кремінна; Лим – с. Лиман, Старобільський р-н; Литв – с. Литвинівка, Біловодський р-н; Марк – смт Марківка; Микол – с. Миколаївка, Станично-Луганський р-н; Міл – с. Мілуватка, Сватівський р-н; Осин – с. Осинове-1, Новопокровський р-н; Павл – с. Павлівка, Білокуракинський р-н; Піщ – с. Піщане, Старобільський р-н; Плуг – с. Плугатар, Біловодський р-н; Прос – с. Просяне, Марківський р-н; Смол – с. Смолянинове, Новоайдарський р-н; Старб – м. Старобільськ; СтЛ – смт Станично-Луганське; Тар – с. Тарасівка, Троїцький р-н, Червпоп – с. Червонопопівка, Кремінський р-н.

Марина Волошинова

***Языковый мир диалектоносителей говора с. Гончаровка
Сватовского района Луганской области***

В статье на фактическом материале представлена обрядовая лексика восточнослобожанского говора одного населенного пункта. В ходе исследования проанализированы лексические единицы реалемного и темпорального планов, установлены параллели с лексикой полесского диалекта.

Ключевые слова: лексика, говор, традиция, ареал, восточнослобожанские говоры.

Maryna Voloshynova

***Linguistic World of Dialect-Speakers of Patois of Honcharivka Settlement of
Svatove District of Luhansk Region***

The article deals with the representation of the ceremonial vocabulary of the East Sloboda patois of a separate settlement based on actual materials. The investigation helped the author to analyze the lexical units of realemic and temporal planes and to draw parallels with the vocabulary of the Polissia dialect.

Key words: vocabulary, patois, tradition, area, East Sloboda patois.